

Institut za pedagoška istraživanja
Beograd

Institut za psihologiju
Filozofskog fakulteta u Beogradu

XXVI NAUČNA KONFERENCIJA
„PEDAGOŠKA ISTRAŽIVANJA I ŠKOLSKA PRAKSA“

*Kvalitativna istraživanja
kroz discipline i kontekste:
osmišljavanje sličnosti i razlika*

ZBORNİK RADOVA

Urednici

Vladimir DŽINOVIĆ
Tijana NIKITOVIĆ

12. i 13. mart 2021. godine
Online konferencija

XXVI NAUČNA KONFERENCIJA
„PEDAGOŠKA ISTRAŽIVANJA I ŠKOLSKA PRAKSA“

*Kvalitativna istraživanja
kroz discipline i kontekste:
osmišljavanje sličnosti i razlika*

ZBORNIK SAOPŠTENJA

Urednici
Vladimir Džinović
Tijana Nikitović

12. i 13. mart 2021.
Online konferencija

PROGRAMSKI ODBOR

Predsednik

dr Vladimir Džinović, viši naučni saradnik
Institut za pedagoška istraživanja, Beograd

Članovi

Dr Dušan Stojnov, redovni profesor
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Dr Zora Krnjaić, viši naučni saradnik
Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

Dr Slavica Ševkušić, viši naučni saradnik
Institut za pedagoška istraživanja, Beograd

Dr Nikoleta Gutvajn, viši naučni saradnik
Institut za pedagoška istraživanja, Beograd

Dr Ivana Stepanović Ilić, docent
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Dr Biljana Stanković, docent
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Dr Nataša Simić, viši naučni saradnik
Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

Dr Marina Videnović, naučni saradnik
Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

msr Sanja Grbić, istraživač saradnik, asistent
Institut za pedagoška istraživanja, Beograd
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

ORGANIZACIONI ODBOR

Predsednik

msr Tijana Nikitović, istraživač pripravnik
Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

ORGANIZATORI SKUPA

INSTITUT ZA PEDAGOŠKA ISTRAŽIVANJA
Dobrinjska 11/3 • 11 000 Beograd • Srbija
www.ipi.ac.rs

INSTITUT ZA PSIHOLOGIJU, FILOZOFSKI FAKULTET U BEOGRADU
Čika Ljubina 18-20 • 11 000 Beograd • Srbija
www.f.bg.ac.rs/instituti/IPS/o_institutu

Napomena. Realizaciju ovog istraživanja finansiralo je Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (br. Ugovora 451-03-9/2021-14/200018).

ODNOS INTERSUBJEKTIVNE SAGLASNOSTI I KONSENZUSA: RIGIDNA DAMA I GOSPODIN SA HILJADU MASKI

Marija Bulatović*

Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Ivana Prlić

Visoka škola strukovnih studija za vaspitače i poslovne informatičare - Sirmium, Sremska Mitrovica

Lidija Radulović

Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Uvod. Inspiracija za ovaj rad je iskustvo učešća u istraživanju kroz koje smo analizirale jedan dokument Evropske komisije sa ciljem razumevanja kako se u dokumentu razume profesija nastavnika. U radu se nećemo baviti rezultatima istraživanja, odnosno značenjem samog dokumenta koji smo analizirale, već ćemo kroz refleksivnu analizu istraživačkog iskustva i njegovo interpretiranje uz pomoć teorijskih izvora problematizovati dva metodološka postupka koja smo primenile u procesu istraživanja: građenje konsenzusa i intersubjektivnu saglasnost. Cilj ovog razmatranja metodologije, koje možemo označiti kao autoetnografsko jeste razumevanje procesa kroz koji smo prošle, a smisao izveštavanja o problemima na koje smo nailazile, načinima na koji smo ih tumačile i pokušavale da ih prevaziđemo jeste ukazivanje na različite mogućnosti korišćenja ovih postupaka, na probleme u vezi sa njima, kao i na potrebu da metodološki postupci budu razmatrani (a ne samo preuzimani) u procesu razvijanja metodologije tokom svakog istraživanja.

Kontekst istraživanja. Istraživanje je realizovala petočlana grupa studentkinja doktorskih studija pedagogije i predmetna nastavnica u okviru nastave predmeta *Pristupi obrazovanju nastavnika* školske 2017/18. Razgovori o načinu na koji razumemo dokument i o metodologiji kroz koju ćemo doći do njegovog razumevanja odvijali su se tokom 11 susreta koji su trajali između 5 i 6 sati. Sumirani prikaz procesa koji su se dešavali u isprepletanim krugovima razumevanja značenja dokumenta i razvijanja metodologije kroz koji ga razumevamo bio bi: formiranje dvodimenzionalne matrice za analizu, građenje zajedničkih značenja kategorija u matrici, odlučivanje o jedinicama analize i građenje zajedničkog razumevanja jedinica analize, kategorisanje dve vrste jedinica analize (nezavisnih termina/pojmova i kontekstualnih celina - paragrafa), sagledavanje i interpretiranje rezultata kategorisanja. Svi koraci u analizi, kao i u odlučivanju o metodologiji bili su proizvod dugih diskusija.

* Email: marijabulatovich@gmail.com

Imajući u vidu da se učenje o metodologiji u procesu istraživanja odvija prevashodno kroz neposrednu razmenu između članova istraživačkog tima, zajedničko dokumentovanje i pisanje (Hernández-Hernández, Sancho-Gil, 2015), kroz dokumentovanje i razgovor o procesu razvijanja metodologije problematizovale smo smislenost metodoloških pristupa i postupaka. Pažnju tima naročito je privukao odnos intersubjektivne saglasnosti i usaglašavanja putem konsenzusa.

Metapogled na iskustvo istraživanja sa diskusijom. *Iskustvo dolaženja do konsenzusa.* Proces građenja konsenzusa u kome su se smenjivali momenti u kojima smo imale utisak da smo ga postigle (ili je takav utisak imalo više članica tima) sa periodima kada smo opažale da smo daleko od njega, otvara brojna pitanja o našem istraživanju ali i generalno o problemima u postizanju konsenzusa, mogućnosti njegovog građenja, pa čak i njegovim vrednostima. Problematizacija konsenzusa ima teorijsko utemeljenje u teoriji hegemonije koja naglašava da je konsenzus uvek prividan jer dominantna grupa već sam pristanak submisivne grupe proglašava konsenzusom (Gramši, 2012), kao i u Velšovom shvatanju da konsenzus predstavlja trenutno stanje diskusije sa mogućnošću promene mišljenja učesnika (Velš, 2000). Za razliku od ova dva gledišta, Habermas razume konsenzus kao ishod argumentovane diskusije u situaciji idealnog govora, oslobođenoj od moći, nejednakosti, sistemskih prepreka društva, gde je jedina moć snaga boljeg argumenta (Habermas, 2017; Ricer, 2012). Iako je i sam uočavao da je put do konsenzusa dugačak, njegovo stajalište je predmet kritike jer teži stvaranju univerzalnih verzija istina kroz saglasnost putem konsenzusa (Flivbjerg, 2012).

Našu grupu su činile četiri master pedagoškinje (od kojih jedna ima prethodno obrazovanje i iskustvo vaspitačice), jedna nastavnica tehničkih predmeta i univerzitetska profesorka. Raznolikost grupe upućuje na različitost prema dispozicijama – motivaciji, emocijama, uverenjima (Rychen, Salganik, 2003) i na postojanje različitih intertekstualnosti svake od članica tima (Becker-Leckrone, 2005) što se ogledalo u različitim pristupima radu i različitim polazištima koja se zastupaju. Osim toga, podatak da se istraživanje odvijalo u okviru nastave koja se završava sumativnom ocenom za studente, ukazuje na neravnomernu raspodelu moći. U takvom kontekstu opredeljenja koja zastupaju članovi tima nisu pitanje samo slobodnog izbora, već su često oni koje autoritet u grupi očekuje (Mertkan, Bayrakli, 2018). Ovi i drugi razlozi mogu doprineti većem ili manjem učešću članova tima u dijalogu kroz koji se gradi značenje, manjoj ili većoj otvorenosti za preispitivanje viđenja sa kojima ulazimo u razmenu, različitoj spremnosti da se čuva ili preispituje uobičajena raspodela moći. Kroz diskusiju smo osveščivale ove prepreke za postizanje konsenzusa i nismo bile sigurne u to koliko smo zaista došle do zajedničkog značenja. Zato smo najpre donele odluku da deo analize radimo podeljene u dva manja tima i naknadno razmenimo značenja do kojih smo tako došle, a zatim smo odlučile da primenimo novi metodološki postupak.

Intersubjektivna saglasnost. Odluka da primenimo postupak intersubjektivne saglasnosti najpre je doneta u cilju verifikacije stepena usaglašenosti i "otkrivanja pravog značenja" dokumenta.

Nakon zajednički analizirane tri četvrtine teksta svaka od istraživačica nezavisno je procenjivala poslednju četvrtinu dokumenta na osnovu detaljnih dogovora o značenju osnovnih konstrukata primenjene dvodimenzionalne matrice. Vrednost Flajsovog (Fleiss, 1981) kapa koeficijenta pokazala je da je saglasnost između procenjivača slaba, $k = .233^*$ (95% CI, .20 to .27). Ovakvom rezultatu doprineo je broj procenjivača (6), broj ajtema 95 i broj mogućih odgovora (5), kao i to što su vrste odgovora zahtevale visok nivo interpretacije.

Nizak koeficijent intersubjektivne saglasnosti doveo je do potrebe za novim krugom diskusije o nalazu i o daljim koracima. U pozitivistički orijentisanim istraživanjima koeficijent intersubjektivne saglasnosti se koristi kao postupak obezbeđivanja pouzdanosti i validnosti istraživača i instrumenata prilikom nezavisne procene u cilju obezbeđivanja objektivnosti ponavljanja istraživanja (Harris *et al.*, 2017). U tom kontekstu zakoni verovatnoće i kombinatorike vode najvišem koeficijentu intersubjektivne saglasnosti ukoliko se proračunava za 2-3 procenjivača i za mali broj ajtema. Ukoliko bismo se opredelile za takav metodološki pristup, bilo bi potrebno redizajnirati istraživanje u pravcu smanjivanja broja ajtema kroz ukрупnjavanje, ili smanjenje broja odgovora ukidanjem neutralnog odgovora, ili smanjenjem broja procenjivača. Takođe bi se mogla uvesti kontrolna grupa sačinjena od spoljnjih nezavisnih procenjivača iz oblasti prakse, nauke i politike.

Međutim, ukoliko sledimo interpretativnu paradigmu, akcenat će biti na samim podacima i njihovim interpretacijama, te upitanosti dali se neslaganja interpretacija mogu pratiti do izvora kroz preispitivanje kodiranja i pristupanje rekodiranju jedinica analize (Erlandson *et al.*, 1993; Guba, Lincoln, 1994). U ovom kontekstu nizak koeficijent intersubjektivne saglasnosti se može interpretirati ne samo kao nedostatak u postupku analize, već i kao pokazatelj da sam dokument odlikuje višeznačnost, odnosno da on šalje protivrečne poruke.

Kombinovanje intersubjektivne saglasnosti i konsenzusa. Odlučile smo da u ovom istraživanju ne nastojimo da postignemo veći koeficijent na način koji bi bio adekvatan za korišćenje intersubjektivne saglasnosti u pozitivističkoj matrici, već da nisku saglasnost razumemo kao podatak koji upućuje na ponovno sagledavanje jedinica analize u tačkama neusaglašenih interpretacija i ušle u novi krug dogovaranja i građenja zajedničkog značenja. Saznanje o koeficijentu saglasnosti kao kvantitativnom podatku vratilo nas je ponovnom pokušaju građenja zajedničkog razumevanja. To je vodilo redefinisaju značenja jedinica analize, rekodiranju početnih interpretacija koje su i vraćale prethodno aktualizovanim interpretacijama, ali i dopuštale pojavljivanje do tada neaktualizovanih interpretacija. U narednom koraku smo sve jedinice analize oko kojih, ipak, nismo izgradile saglasnost ni u novom krugu diskusije isključile iz konačnih rezultata, tako da je rezultat predstavljalo ono oko čega smo se složile, a ceo postupak je time ostao pokušaj da dođemo do zajedničkog viđenja, odnosno jedne interpretacije dokumenta koju bismo smatrale validnom, jer smo oko toga postigle konsenzus.

* Prema Flajsu kapa vrednosti intersubjektivne saglasnosti manje od .4 su niske; od .4 do .75 su srednje; preko .75 su visoke.

Odluku o ovakvom pristupu korišćenja intersubjektivne saglasnosti smo donele kroz diskusiju i zajedničko odlučivanje članova tima u jednom momentu tokom istraživanja. Naknadnim osvrtom na tu odluku opravdanje za takvo odlučivanje možemo artikulirati uz pomoć Mertkan i Bayrakli (2018), koji upozoravaju da bi postupke trebalo sagledavati u kontekstu i imajući u vidu celinu istraživanja, ontologiju i epistemologiju, a ne nastojati da takozvane kvalitativne metode “prekrojimo” prema pozitivističkim merilima. U nepozitivističkim istraživanjima verifikacija se može vršiti i na kvalitativne načine u toku ili u poslednjoj fazi istraživanja – analiza ekstremnih slučajeva i/ili suprotnih slučajeva, povratna informacija učesnika istraživanja i brojne druge metode (Guba, Lincoln, 1989; Onwuegbuzie, Leech, 2007). Istovremeno, način na koji smo došle do “konačnog” rezultata analize govori o tome da smo se priklonile viđenju konsenzusa kao puta do jedne (univerzalne) istine, što se može interpretirati i kao pokazatelj da smo se kroz ovaj proces samo delimično odmakle od logike pozitivističkog shvatanja naučnog znanja. Kada se osvrnemo na sopstveno iskustvo istraživanja, uočavamo da je rešenje moglo da bude u vraćanju na dijalog koji bi bio postavljen na drugačijim osnovama, odnosno sa različitim ciljem. Taj dijalog bi bio poziv na ponovno preispitivanje značenja i potencijalno pomeranje stajališta svake od članica tima, ali ne nužno i dolaženje do zajedničkog, konsenzusom usvojenog značenja koje bismo smatrale jedinim ispravnim tumačenjem dokumenta. Takva analiza bi omogućila sagledavanje različitih razumevanja dokumenta od strane različitih grupa i pojedinaca.

Zaključak. Osim doživljaja da je iskustvo učešća u ovom istraživanju bilo za nas vredno i konstitutivno za razvoj profesionalnog identiteta istraživača koga odlikuje spremnost za preispitivanje shvatanja ne samo o predmetu istraživanja, već i o istraživačkom procesu, metodološkim postupcima i sebi kao istraživaču, kroz analizu istraživačkog iskustva u ovom radu došle smo do nekih uvida u vezi sa metodološkim postupcima koje smo koristile. Bilo da oni predstavljaju otkriće ili potvrdu stajališta na koja se već može naići u literaturi, smatramo ih značajnim podsetnikom za dalja istraživanja:

- Doživljaj da je konsenzus postignut može biti varka i potrebno ga je proveravati tokom procesa građenja značenja. Tome treba pristupati kroz ponovna preispitivanja razumevanja značenja, ali i kroz osveščivanje prepreka za postizanje konsenzusa u konkretnom kontekstu i uvek uz veliku obazrivost i svest o graničenjima procesa.
- Postoji širok dijapazon mogućnosti korišćenja koeficijenta intersubjektivne saglasnosti i neke od njih su bliže pozitivističkoj, a druge interpretativnoj istraživačkoj paradigmi.
- Metodološki postupci nisu tehnike koje treba samo primeniti po opštevažećoj proceduri - kao recepte, već je korisno preispitivati ih kako u procesu planiranja, tako i tokom realizacije istraživanja. Proces razvijanja metodologije ne samo tokom planiranja već i tokom istraživanja omogućava usmeravanje daljeg istraživanja. Istraživanje predstavlja ne samo saznavanje o predmetu, već i o procesu istraživanja, pa samim tim i o metodološkim postupcima. To istovremeno znači da je “istraživačka putanja” neizvesna i da su istraživači u složenoj poziciji i pred brojnim izazovima. Činjenica da se na ovo stajalište

nailazi u literaturi pokazuje da ono ne važi samo za istraživače početnike, već da treba da bude podsetnik za sve istraživače, naročito ako nastoje da istražuju u duhu kvalitativne paradigme. Iz ove pozicije istraživački put kroz koji smo prošle ne predstavlja tek sliku lutanja nevestih istraživača.

- Razvijanje metodologije znači i mogućnost kombinovanja različitih metodoloških postupaka, bez pojednostavljenog podrazumevanja da je neki postupak adekvatan samo za neki metodološki paradigmu. Ali, treba biti naročito obazriv i svestan opasnosti neprimerenog “prekranja” kvalitativnih metoda prema pozitivističkim merilima, te preispitivati ovakvo kombinovanje uvažavajući kontekst, svrhu istraživanja, njegove epistemološke i ontološke osnove.

Analiza ovog iskustva omogućava i uočavanje nekih pitanja koja u ovom momentu možemo smatrati otvorenim. Posebno važnim smatramo pitanja koje se odnose na konsenzus i njegov ishod: da li je ovom postupku imanentno traganje za (jednim) zajedničkim razumevanjem, da li se time (iako ga posmatramo kao postupak u kvalitativnoj metodologiji) ipak udaljavamo od interpretativne paradigme, te da li na konsenzus treba gledati kao na najbolji ishod rasprave. Svesne smo da će odgovori na ova pitanja zavisi od pozicije iz koje se metodologija promišlja, što otvara prostor za dalja preispitivanja.

Ključne reči: *konsenzus, intersubjektivna saglasnost, razvijanje istraživačke metodologije*

Literatura

- Becker-Leckrone, M. (2005). *Julia Kristeva and Literary Theory*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Erlanson, D. A., Harris, E. L., Skipper, B. L. & Allen, S. D. (1993). *Doing Naturalistic Inquiry: A Guide to Methods*. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Fleiss, J. L. (1981). *Statistical methods for rates and proportions*. NY: Wiley.
- Flivbjerg, B. (2012). Šta mogu društvene nauke: *razlozi neuspaha i strategija za budućnost*. Beograd: Službeni glasnik.
- Gramši, A. (2012). Hegemonija, intelektualci i država. U J. Đorđević (Ur.) *Studije kulture: zbornik* (str. 148-154). Beograd: Službeni glasnik.
- Green, J. C., Caracelli, V. J. & Graham, W. F. (1989). Towards a conceptual framework for mixed-method evaluation designs. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 11(3), 255-274. doi: 10.3102/01623737011003255
- Guba, E. G. & Lincoln, Y. S. (1989). *Fourth Generation Evaluation*. Newbury Park, CA: Sage.
- Guba, E. G. & Lincoln, Y. S. (1994). Competing Paradigms in Qualitative Research. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.) *Handbook of Qualitative Research* (pp. 105-117). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Habermas, J. (2017). *Teorija komunikativnog delovanja I: racionalnost delovanja i društveno racionalizovanje*. Novi Sad: Akademski knjiga.
- Harris, J., Pryor, J. & Adams, S. (2017). The Challenge of Intercoder Agreement in Qualitative Inquiry. In Harris, J., Phillips, M., Koehler, M. & Rosenberg, R. (Eds.) *Future Directions in TPCK/TPACK Research*

-
and Development, A Spring Special Issue of the Australasian Journal of Educational Technology, 1-27.
- Hernández-Hernández, F. & Sancho-Gil, J. M. (2015). A learning process within an education research group: An approach to learning qualitative research methods. *International Journal of Social Research Methodology*, 18(6), 651–667. doi: 10.1080/13645579.2015.1049468
- Mertkan, S. & Bayrakli, H. (2018). Re-inventing researcher identity: when the individual interacts with the contextual power dynamics, *Higher Education Research & Development*, 37(2), 316-327. doi: 10.1080/07294360.2017.1355891
- Onwuegbuzie, A. J. & Leech, N. L. (2007). Validity and Qualitative Research: An Oxymoron? *Quality & Quantity*, 41(2), 233-249. doi: 10.1007/s11135-006-9000-3
- Ricer, Dž. (2012). *Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni*. Beograd: Službeni glasnik.
- Rychen, D. S. & Salganik, L. H. (2003). *Key Competencies for Successful Life and Well-functioning Society*. Gottingen: Hogrefe & Huber Publishers.
- Velš, V. (2000). *Naša postmoderna moderna*. Sremski Karlovci: IK Zorana Stojanovića.